Vechi şi nou în vocabularul limbii române actuale. Despre elementele de origine neogreacă şi turcă

Oana Magdalena CENAC

Factorii istorici care au influenţat perioada cuprinsă între 1715 şi 1821 (cunoscută sub numele de „epoca fanariotă") au avut ca rezultat o serie de mutaţii importante în plan cultural şi care nu puteau rămâne fără urmări la nivel lingvistic. În cadrul demersului nostru ne propunem să evidenţiem influenţa factorilor socioculturali în diacronie ilustrând, totodată, dimensiunea ludică a limbajului şi rolul acesteia în recuperarea unor termeni dispăruţi sau a unor sensuri pierdute.

În acest sens, E. Coşeriu susţinea că orice limbă literară este, în acelaşi timp, istorică şi momentană, sincronia şi diacronia fiind prezente în oricare dintre etapele de evoluţie ale limbii. Preluând ideea coşeriană, I. Oprea afirmă că „într-o limbă literară chiar şi diacronia reală poate deveni sincronică, adică poate fi prezentă în orice moment, fiindcă textele mai vechi se cunosc şi pot fi oricând reluate elemente din ele, pot fi deci cunoscute şi revalorificate reluând o competenţă a diacroniei în sincronie" (Oprea 2001: 99).

În cele ce urmează vom analiza o serie de împrumuturi din neogreacă şi turcă atestate încă din secolul al XVIII-lea. Inventarul acestor termeni apare în istoriile limbii române apărute de-a lungul timpului din 1961 până în 1998. Aducând în discuţie problema grecismelor din limba română, într-o lucrare recentă, Marius Sala consideră că „poziţia ocupată de elementele greceşti în vocabularul reprezentativ român este de 1,11 %, adică 25 de cuvinte din inventarul acesteia" (Sala 1998: 97). Când avansează aceste cifre cercetătorul are în vedere toate cele trei etape în care limba greacă a influenţat limba română: „un număr de cuvinte greceşti, care au pătruns în latina dunăreană, şi care s-au transmis o dată cu elementele latineşti românei (asemenea cuvinte sunt cunoscute limbilor romanice occidentale). Un al doilea strat îl reprezintă cuvintele împrumutate din greaca bizantină, cunoscuţi pe tot teritoriul dacoromân. [...] În sfârşit, există un strat mai nou de cuvinte împrumutate mai târziu (secolele XVIII-XIX), mai ales în epoca fanariotă. […]. Multe dintre cuvintele greceşti care circulau în secolele XVIII-XIX nici nu mai sunt cunoscute astăzi" (Sala 1998: 97).

Analiza inventarului de termeni de origine neogreacă evidenţiază o serie de aspecte pe care vom încerca să le sistematizăm în cele ce urmează. Astfel, o primă categorie este reprezentată de cuvintele care au dispărut de multă vreme din uzul curent, aici incluzându-se lexeme precum: *acolisi, afrodisău, clironom, englandisi.* În CADE, *acolisi* apare cu precizarea „verb reflexiv" şi cu explicaţia: „1. a se lega duşmăneşte de cineva, a se ţine de capul cuiva căutând să-i facă rău, a nu-i da pace îndemnându-l la ceva. 2. a nu lăsa din stăpânire ce a apucat odată.".

BDD-V353 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

Tot în CADE, *clinorom* apare ca sinonim pentru *moştenitor* iar verbul *a (se) e(n)glandisi* este considerat drept o variantă a verbului reflexiv *a se eglandisi*, definit ca „a petrece, a se amuza”.

Termeni ca *eparhie, epitrop, epitropie*, ale căror sens şi formă nu s-au modificat în timp, au tendința de a dispărea din limbă (excepție făcând limbajul clerical) datorită circumscrierii referentului lor la o arie socioculturală redusă şi marginală.

Un termen ca *diată* (cu sensul „testament, prevedere testamentară”) a devenit arhaism, fiind rezervat pentru a circumscrie un referent strict determinat social istoric.

O altă situație o oferă substantivul *eterie* care, inițial, era folosit cu sensul generic de „răzmeriță”, „răscoală”. În timp, termenul în discuție a ajuns să facă referire strictă doar la cunoscuta mişcare de la 1821, pe care o desemna la început printr-o restricție semantică.

Tot un element de origine greacă este şi *anaforă*, care însemna „raport (făcut domnitorului)” şi care şi-a pierdut cu desăvârşire acest sens în vocabularul contemporan, unde apare cu sensul destul de specializat de „care reia o noțiune, o idee expusă anterior, în vederea accentuării ei”. În limbajul contemporan, lexemul *anafora* apare atât în metalimbajul gramatical, cât şi în lexicul retoric, nefăcând parte din limbajul uzual.

O altă categorie de termeni împrumutați din neogreacă este reprezentată de termenii care aparțin şi astăzi vocabularului standard. Aici pot fi incluşi: *agramat, anarhie, anomalie, anost, argat, cartofor, catapultă, conopidă, decar, filă, fistic, mamoş, molimă, molipsi, olograf, plic, plictisi, silabisi, sintaxis, stafidă.* Termenii care se referă la jocul de cărți (de genul *cartofor, decar, spatie*) sunt oarecum specializați şi ar putea fi considerați de anumiți vorbitori de limbă română drept „învechiți”.

Substantivul *rigă* apare în DEX cu precizarea „învechit”. Mai mult chiar, indiferent dacă referentul este suveranul unui regat sau cartea de joc care îl reprezintă, prin convenție, pe acesta, cuvântul este considerat drept „prețios” chiar de vorbitorii actuali cu o vastă competență culturală.

Având un nivel mediu de cultură, unii vorbitori de limbă română se raportează într-un mod asemănător la neologisme şi la arhaisme pe care le consideră termeni „învechiți” sau „rari”. De pildă, cuvinte precum *anost* sau *olograf* aparțin vocabularului elevat. DA defineşte pe *anost* ca „searbăd, plicticos” iar adjectivul *olograf* este „(despre un testament) scris de mâna persoanei care lasă o moştenire, scris de mâna autorului, autograf”. În plus, *olograf* este şi un termen specializat, din domeniul juridic, folosit cel mai des în sintagma „document olograf”.

Circulația termenului *mamoş* tinde să se restrângă, acesta fiind folosit mai ales în mediul rural. Pentru majoritatea vorbitorilor contemporani, substantivul *mamoş* are tendința de a aparține vocabularului pasiv şi de a fi înlocuit prin „obstetrician” şi „ginecolog”. O situație similară apare şi în cazul termenilor *molimă* şi *a (se) molipsi*. Deşi termenii aparțin registrului popular (după cum se precizează în DEX) ei pot fi regăsiți şi în vorbirea standard. Tendința actuală care se manifestă vizează înlocuirea acestor doi termeni cu *epidemie* şi *a se contamina* (în sens propriu şi figurat) şi *a*

BDD-V353 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

influența / *a se lăsa influențat*. Verbul *a molipsi* are şi formă la diateza activă, cu sensul *a contamina pe cineva*, *a influența pe cineva în sens negativ*.

În categoria cuvintelor care au înregistrat modificări semantice în raport cu sensul de origine, se înscrie substantivul *țață*. Acesta apare în DLR cu următoarea definiție: „1. (Regional; adesea însoțit de numele persoanei la care se referă). Termen de respect folosit la țară pentru a vorbi cu sau despre o soră mai mare, cu sau despre o mătuşă, o verişoară ori cu care se adresează o persoană tânără unei femei mai în vârstă sau vorbeşte despre aceasta. 2. (regional) mândră, iubită. 3. epitet pentru o femeie vulgară, lipsită de gust şi de finețe. 4. (argotic) patroana unei case de toleranță". Analizând definiția, se poate constata că sensurile 2 şi 4 au dispărut din uzul lingvistic actual iar cu sensul de „mătuşă", substantivul *țață* este astăzi un termen popular sau un regionalism. Foarte probabil că acest sens va dispărea cu totul din vocabularul activ atunci când puținii vorbitori din generația antebelică (care îl utilizează) vor dispărea fizic.

Alți termeni, precum *matracucă* s-a impus în uzul limbii române ca aparținând registrului argotic. În DEX, *matracucă* apare cu precizarea „popular şi familiar" şi cu definițiile: „femeie urâtă şi prost îmbrăcată; femeie proastă, bleagă; femeie rea şi vulgară; femeie stricată".

Unele cuvinte de origine neogreacă, care aparțineau inițial registrului „serios", au pătruns în registrul familiar ironic, un exemplu în acest sens fiind a *firitisi* (cu sensul „a felicita"). Alți termeni aparțin registrului „învechit" ironic, cum ar fi de pildă *ighemonicon*, cu sensul de „rang" sau substantivul *ipochimen*, catalogat „învechit, azi ironic" şi glosat ca „persoană, individ, ins".

O situație interesantă apare în cazul substantivului *protipendadă*, definit de L. Şăineanu astfel: „1. Boierimea țării, compusă din 5 clase şi din care se recrutau marii funcționari ai Statutului; 2. În special boierii din prima clasă cari singuri aveau dreptul de a purta barbă şi ocupau cele mai înalte demnități ale Divanului domnesc".

CADE, apărut cu doar şase ani mai târziu, oferă o definiție mai concisă şi mai nuanțată: „1. rang de frunte în clasa boierilor [...]. 2. calitatea de boier de prim rang.".

Ediția din 1975 a DEX-ului definește termenul în discuție astfel: "marea boierime care se bucura, în orânduirea feudală, de privilegii speciale; vârfurile clasei privilegiate din orânduirea burghezo-moşierească". Ediția din 1996 a aceluiaşi dicționar oferă o definiție mult mai concisă şi neutră din punct de vedere ideologic: „marea boierime, care se bucura, în evul mediu, de privilegii speciale". În zilele noastre, termenul *protipendadă* apare mai ales generic, căpătând prin extensie sensul de „lume bună, lume cu pretenții aristocratice", în contexte ironice (de cele mai multe ori).

Folosite exclusiv cu forma de plural, substantivele *nevricale* şi *istericale* aparțineau registrului „serios" când au pătruns în limbă şi şi-au păstrat această valoare până la începutul secolului al XX-lea. Cu toate acestea, la apariția dicționarului lui L.Şăineanu şi CADE, termenii pătrunseseră, de fapt, în registrul familiar sau familiar-argotic. Ei şi-au păstrat această valoare în uzul actual al limbii române, unde tind chiar să aparțină argoului.

Verbul *a se sinchisi* (cu sensul „a-i păsa") este folosit în prezent mai ales la forma negativă: *a nu se sinchisi*. Dacă în DEX (1975) apare precizarea „familiar" (pentru lexemul în discuție), Şăineanu şi CADE includ verbul *a se sinchisi* în registrul „serios".

BDD-V353 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

Substantivul *poliloghie* (cu sensul de „vorbărie") a fost ironic încă de început şi a rămas aşa şi în uzul actual al limbii române, unde îşi adaugă precizarea „rar".

Verbul *a se chivernisi* apare ca „învechit" la Şăineanu, care îl defineşte astfel: „1. a administra, a conduce trebile ţării; 2. a se ocupa, a trăi din; 3. azi (ironic) a procopsi pe cineva dându-i o funcţie, a-l pune în păine; 4. a se procopsi, a se înavuţi (sens din epoca fanariotă când funcţionarii se înavuţeau prin abuzuri şi jafuri". Astăzi, *a (se)chivernisi* este folosit exclusiv la diateza reflexivă (*S-a chivernisit*.) şi la cea pasivă (*Este un om chivernisit*.).

În lucrarea *De la latină la română*, Marius Sala stabileşte existenţa în limba română a 18 cuvinte de origine turcă, care reprezintă 0,69% din total. De fapt, elementele turceşti au pătruns în limba română în decursul câtorva etape: „Stratul cel mai vechi este din secolele XV-XVII. Sunt mai ales nume de plante (...), termeni referitori la casă (...), îmbrăcăminte (...), meserii (...) şi comerţ. Viaţa intelectuală a rămas străină de contactul secular cu turcii: nu există nici un cuvânt care să denumească o noţiune abstractă şi nici un verb. Al doilea strat, din epoca fanariotă, a cuprins neologisme turceşti cunoscute de păturile superioare ale societăţii care au dispărut o dată cu această epocă" (Sala 1998: 98).

În limba română contemporană, se poate stabili un inventar de termeni de origine turcă al căror sens este similar cu acela de la momentul primelor lor atestări. Aici pot fi incluşi termeni din universul domestic, meserii, mâncăruri: *anason, arpagic, atlas, baclava, basma, bidinea, bostan, burghiu, cais, cazan, ceaun, dud, chihlimbar, chimen, curmal, fildeş, ienibahar, ghiveci, harbuz, magiun, sarma, mucava, năut, pătlăgea, satâr, sidef, şalvari, şerbet, tavă, tejghea, tuci.* O parte dintre aceşti termeni tind să devină învechiţi, arhaici prin dispariţia referenţilor: *borangic, dimie, meşină* etc. Cu timpul, datorită progresului tehnologic, într-o situaţie similară se vor afla şi termeni ce denumesc instrumente, unelte, meserii: *dulgher, burghiu, tulumbă* etc. Prin dispariţia referentului, unele turcisme şi-au pierdut valoarea de substantiv comun în uzul curent, fiind reperate doar ca nume proprii: *Dragoman, Mazilu*.

O altă situaţie este aceea în care elementul turcesc este folosit cu o formă identică celei atestate în secolul al XVII-lea, dar cu sensul uşor modificat. Astfel, *cafegiu* desemna iniţial persoana care „face sau vinde cafea, cel ce ţine o cafenea"; în vocabularul contemporan, termenul desemnează „un bărbat care bea cu plăcere multă cafea".

Limba turcă a constituit pentru limba română o sursă de lexeme folosite astăzi peiorativ, ironic şi autoironic, ilustrând astfel dimensiunea ludică a limbajului: *alişveriş, başca, calabalâc, fistichiu, marafet, muşteriu, tabiet, tertip, zuluf*.

Substantivul *boi* (=înfăţişare) s-a păstrat exclusiv în basme şi în literatura veche şi arhaizantă. În registrul peiorativ, apare verbul *a se boi*, cu sensul „a se farda".

Substantivul *hain* şi-a pierdut în limbajul contemporan sensul prim de „rebel, trădător" şi chiar pe cel secund de „perfid, de rea-credinţă", păstrând doar sensul de „rău la inimă".

O serie de turcisme s-au păstrat în româna contemporană în expresii şi sintagme fixe care aparţin limbajului popular şi familiar, ilustrând încă o dată dimensiunea ludică a limbajului: *a-şi face cheful, get-beget, cu ghiotura, de haram,*

BDD-V353 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

a da de belea, a avea chef, a trage chiulul, a prinde cu ocaua mică, mai mare daraua decât ocaua, a trage un perdaf, a da pe veresie. Nu pot fi trecute cu vederea adverbele şi interjecţiile precum: *bre, aferim, abitir, taman, tiptil, haide, doldora,* care, funcţie de context, pot apărea şi în registrul serios.

Ca o concluzie, se poate spune că neologismele din secolul al XVIII-lea au cunoscut o traiectorie interesantă în evoluţia limbii române: au fost arhaisme, au dispărut, au rămas livreşti, s-au integrat în limbă, au fost date uitării pentru a fi ulterior revalorificate, ludic sau nu, de un scriitor sau de mai mulţi şi reintroduse astfel în limbă.

Bibliografie

Bejan 2005: Doina Marta Bejan, *Interferenţe lingvistice în diacronia limbii române*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
Coşeriu 2000: Eugen Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, Chişinău, ABC.
Oprea 2001: Ioan Oprea, *Filizofia limbii*, Suceava, Editura Universităţii Suceava.
Pană Dindelegan 2002: Gabriela Pană Dindelegan, *Dinamica limbii române actuale*, Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti.
Sala 1998: Marius Sala, *De la latină la română*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.
Şăineanu 1900: Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, I-II, Bucureşti, Editura Socec.
Tohăneanu 2001: G.I. Tohăneanu, *Despre sensul unor cuvinte*, „Bucovina literară", *apud* „România literară", XXXIV, p. 24.

Old and New in Contemporary Romanian Lexis. On Neo-Greek and Turkish Elements

Our paper aims at discussing the place, in the contemporary Romanian language, of loans from Neo-Greek and Turkish dating as far back as the eighteenth century. We will emphasise the influence of socio-cultural factors in diachronic studies and present the "playful" dimension of language as well as its role in the process of recovering lost terms or lost meanings. Drawing on one of Eugen Coseriu's ideas, I. Oprea states that "in a literary language even real diachrony can become synchronic; to put it otherwise, it can exist at any moment, given the fact that older texts are well known and some of their elements can be taken up any time, so they can be further known and revaluated taking up a diachronic component in synchrony."

Special reference will be made to the so-called "linguistic slippages" among which we will include terms whose current meanings have been modified in relation to the original ones. Their semantic evolution or involution can be checked by consulting specialized dictionaries and illustrated by examples extracted from the literary works of some of the greatest Romanian classic writers.

To conclude, acquiring different functions, eighteenth-century neologisms have evolved differently (in a progressive or regressive manner): they have become archaisms, they have disappeared, turned obsolete, adopted in the current language, and/ or revaluated at some specific moment by some writer who re-introduced them in use.

Galaţi, România

BDD-V353 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)